

- Ferhat Tekin, *Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları*, İstanbul: Açılım Kitap, 2014, 272 s.

Değerlendiren: Yakup Kıyanç*

Ferhat Tekin Hakkâri’de doğdu. Selçuk Üniversitesi, Sosyoloji bölümünden mezun oldu. Yine sosyolojide “*Hakkâri Örneğinde Aşiret, Cemaat ve Akrabalık Örüntülerinin Modernleşme ve Kırsal Çözülme Sürecindeki Siyasal ve Toplumsal Sonuçları*” adlı teziyle yüksek lisans, “*Sosyolojik Açıdan Sınır: Hakkâri Örneği*” adlı çalışmasıyla doktora derecesini aldı. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Dünyada, devlet sınırlarının sosyolojik açıdan incelenmesi ve akademide yer edinmesi yeni bir olgudur. Sosyoloji literatürüne 1990’lı yıllarda girmeye başlayan teritoryal (karasal) sınır kavramının Türkiye’deki geçmişi ise ancak 2000’li yılların başına gidecek kadar yenidir.

Modern öncesi dönemlerde sınırlardan ziyade hudut boylarının belirgin olduğunu vurgulayan Giddens, sınırların ulus devletin ortaya çıkmasıyla oluştuğunu belirtir. Hudut (boundary) bir çizgi ya da hattı ifade ederken, sınır (border) ise bir alanı işaret eder. Modern öncesi dönemlerdeki bu hudutlar aşiretleri, krallıkları ya da prenslikleri birbirinden ayırmak vazifesi görmektedir. Bu hudutların varlığı devletin egemenliği ilkesine değil, dış saldırılardan korunmaya dayalıydı; sadece bir mülkü çevreleyen hatlardı. Bu sınır boyları üzerinde herhangi bir kontrol mekanizması da bulunmamaktaydı. Dolayısı ile modern öncesi dönemlerde devlet sınırlarının sosyal yaşamı keskin bir biçimde böldüğü bir durumdan da söz edilemez.

Modern teritoryal sisteme geçişle sınırların anlamında ve işlevlerinde önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Bunun birincil nedeni, belirli bir teritorya üzerinde kontrol, yani egemenlik fikridir. Bu fikir, ulus-devlet ve milletlerarası hukukun gönüllü kabul edilmesiyle düzenlenen yasalarla da güçlendirilerek, ortak bir anlayışın yayılmasına neden olmuştur. Böylece modern öncesi hudut boyları, sınır olmaya doğru önemli biçimde değişmişlerdir. Bu durum sınırlarda yaşamını sürdürenler için uzun ve sancılı bir dönemin başladığı anlamına gelmektedir. Özellikle teritorya ve egemenlik fikrinin ortaya çıkmaya başladığı 16., 17. ve 18. yüzyıldaki savaşlar, hudut boylarının sınırlara dönüşmesinde önemli etkilerde bulunmuştur. Modern uluslararası hukuku tanımlayan ve toprak üzerindeki egemene egemenlik hakkını tanıyan Westfalya Antlaşması (1648) ile ulus-devlet fikrinin dünyaya yayılmasını sağlayan Fransız Devrimi, modern öncesi dönemden kopuşun ilk işaretleridir. Böylece sınırlar, bir mülkü çevreleyen geçirgen ve belirsiz bir görünümünden, sınırlayan, katı ve askerî bir görünüme geçiş yapan aktörler hâline gelmişlerdir.

Bu aşamadan sonra ulus-devletin egemenliğini pekiştirmesi, sınırları dâhilindekilerden hayali ve homojen bir ‘biz’ yaratma çabası ve bunun doğal bir sonucu olarak da sınırın öte tarafındakinden bir ‘öteki’ yaratma süreci başlamıştır.

Ferhat Tekin, *Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları* kitabını temel olarak yukarıda bahsedilen düşünceler üzerine bina etmiştir. Beş bölümden oluşan kitabın araştırmasını

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.5.10.D0113

yaparken de sosyoloji ve antropoloji başta olmak üzere sınıra yönelik temel yaklaşım biçimleri esas alınarak bir 'sınır teorisi' denemesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda nitel bir çerçevede yapılan araştırma için zihin haritaları, sözlü tarih, doğrudan gözlem, katılımlı gözlem gibi birçok sosyolojik ve antropolojik metottan da yararlanılmıştır.

Tekin, kitabın ilk bölümünde, eski çağlardan modern çağa sınırlar ve hudut boyları üzerine detaylı bilgiler vermektedir. Modern öncesi dönemlerdeki sınır anlayışının devletlerin egemenliği ilkesine değil, dış saldırılardan korunmaya dayalı olduğu fikri, ilk bölümde Tekin'in özellikle üzerinde durduğu temel noktadır. Bu aşamadan sonra, egemenliğin kesin olarak belirlenmiş bir teritorya üzerinde uygulanması ilkesi ile sınırların keskinleşmelerinin ve sertleşmelerinin önünün açılmış olduğu ifade edilir. M. Anderson, sınırların politik kimliklerin ve ulusların inşa edilmesi sürecinde mitik bir anlam kazandığını iddia eder. Bu sebeple de Tekin'in dile getirdiği gibi homojen bir kültürel ve ulusal kimlik oluşturmak, teritoryal sınırların öncelikli görevi hâline gelmiştir. İlk bölümün ikinci kısmında ise ulus-devlet ve ulusçuluk fikirlerinin sınırların oluşumundaki etkisine değinilmektedir. Bu kısım da yine devletin oluşmasındaki ilk şartlardan biri olan teritoryaliteye vurgu ile başlamaktadır. Tekin'e göre iktidarın özel bir biçimi olarak egemenlik düşüncesi ile teritorya yani toprak birbirine sıkıca bağlanmıştır. David Delaney'in de dediği gibi: "Modern egemenlik, modern teritoryadan ayrılmaz." Ulus-devlet, ulusçuluk ve egemenlik gibi kavram ve gelişmelerle güçlendirilen sınırlar, Tekin'in jeo-dindarlık (geopiet) dediği kavramla ulvi bir noktaya da çekilmiştir. Tekin'e göre jeo-dindarlık fikri, toprağa bağlılığın neredeyse saygı dolu ve ibadetsel ifadesidir. Bir toprak parçasında dini bağlılık, siyasal anavatanın kuruluşundan çok daha fazlasını ifade eder. Özellikle ilahi bir vaatle özel bir topluluğa verilmiş topraklara dair temel inanç, o vatan sınırlarına olan inancı pekiştirir. Kuşkusuz bu ve benzeri mitler ve efsaneler ulus inşasında önemli bir yer tutarlar. Teritoryayı meşrulaştırmak, insanları buna inandırmak için bunlardan faydalanmak zorunluluk olarak görülmüştür. B. Anderson, ulusun *hayal edilmiş (imagined)* olduğunu ifade eder. Zira ona göre; "En küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder." Bu durum, yeni bir ulus inşa etmenin, sınırları hafızalara kazınmanın ve insanları bu 'hayaletlere' inandırmanın olmazsa olmaz sürecidir. Ve bu süreç, sınırlara dâhil edilen mekânların kutsallaştırılmasını, anadile uygun olarak o mekânların adlarının değiştirilmesini, değer yüklü imajlar olarak görülen haritaların dolaşıma sokulmasını ve hayali bir 'öteki', bir 'düşman' yaratılmasını zorunlu kılar. Buradaki ana gaye, tektipleştirmektir. Dolayısı ile homojen bir ulus ya da homojen bir sosyokültürel birim oluşturmak aynı zamanda Bauman'ın deyimiyile bir 'zoraki cemaat' kurma gayretidir.

İkinci bölümde Tekin, sınır teorisini geçmişten günümüze detaylı bir şekilde ele alır. Bu bölümde sınırlara dair çalışmalara ve dönemlendirmelere gidilmiştir. Tekin, pozitivist dönemde sınırlara dair sadece çizimler ve işaretlemelerle yetinildiğini söylerken; 1950-70 yılları arasındaki ara dönemde, sınıra dair çalışmalarda işlevselci (fonksiyonel) bakış açısının hegemonyasından söz eder. Post-modern dönemde ise, disiplinler arası yaklaşım ve sınır teorisinin doğuşuna tanık olduğumuzu dile getirir. Bu noktadan itibaren Tekin'in taşıdıkları sembolik anlamları ile sınırlara yoğunlaştığını görürüz. Sınırların sosyokültürel oluşumlar olduğu noktasına özellikle vurgu yapılmaktadır. Migdal'den alıntı ile "Sınırlar insanların inşa ettiği engellerdir, fakat bu onların asla hava geçiremedikleri anlamına gelmez."

Sosyokültürel oluşumlar olarak sınırlar ve sınır kimlikleri; hayal edildiği gibi tekçi ve homojen bir yapıya değil, karmaşık ve çoklu bir yapıya sahiptirler. Dolayısıyla modern çağın ve özellikle de yirminci yüzyılın ideolojik ve siyasal sınırları başka hiçbir dönemle kıyaslanmayacak kadar anlam ve sembol yüklüdürler. Tüm bu sembolik değerlerinin yanında sınırlar, aynı zamanda çatışmanın ve silahlı mücadelelerin de hedefi olmuş alanlardır. Bu bağlamda yazarın alan çalışmasını yaptığı mıntıkanın, yazarın dikkatimizi çektiği bu sembolik değerlerden yoksunmuş gibi gösterilmesi, çalışmasını zayıflatan noktalardan biri olarak göze çarpmaktadır. Zira karmaşık ve çoklu bir yapıya sahip olarak sınır kimliklerinin, karşı tarafla ilişkilerini ulus-devletin koyduğu sınırları aşarak çeşitlendirmesi, 'sınıra rağmen' ayrıştırılan 'ortaklıklarına' dönmek için sınırın kısıtlayan doğasını aşmayı hedeflemesi beklenmektedir. Bu bağlamda Ferhat Tekin'in, uzun bir süredir sembolik olarak çatışma ve silahlı mücadelelerin alanı hâline gelmiş bir sınır şehri olarak Hakkâri'nin bu yönlerini göz ardı ettiğine tanık olmaktadır. Ve yine bu buna bağlı olarak saha çalışmasını yaptığı alanın da çevresine göre marjinal kaldığını söyleyebiliriz. Tekin'in bu bölümde ele aldığı dikkate değer noktalardan biri de sınırların aynı zamanda denetleme ve gözetleme görevleri gördüğüne dair yerinde düşünceleridir. Tekin'in başarılı bir şekilde üzerinde durduğu nokta, sınırlar ve sınır bölgelerinin hala panoptik denetim ve gözetimin en yoğun uygulandığı alanlardan biri olduğudur. Bu panoptik denetim mekanizması Foucault'un da belirttiği gibi ulus-devletin bütün bir toplumsal alana uygulamış olduğu gözetleme ve kontrol gücünün bir yansımasıdır. Bu bölümde ayrıca üzerinde durulan konulardan biri de sınır bölgelerinin etkileşim ve kültür alanları olduğudur. Sınır bölgelerindeki insanlar, sınırın karşı tarafıyla girdikleri yoğun etkileşim nedeniyle 'öteki' ile, 'yabancı' ile çok yakın bir ilişki içindedir. Dolayısı ile bu alanların kültürleri, potansiyel anlamda melez mekânlardır.

Üçüncü bölümde Tekin, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi sonucunda onun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 'modern teritoryal düzeni' benimsemesine bağlı olarak sınır, vatan ve kimlik anlayışına odaklanmıştır. İmparatorluğun yıkılışı ile ortaya çıkan yeni ulus-devlet yapısı ve Misak-ı Milli sürecinden sonra, sınırların bugünkü hâli alması uzun uzadıya anlatılmaktadır. Tekin'e göre teritoryal kurumsallaşma olarak Misak-ı Milli sınırları, Türkiye Cumhuriyeti açısından iki noktada önem kazanmıştır: Birincisi, Osmanlı İmparatorluğunun teritoryal düzeninden mutlak bir kopuş göstermesi, ikincisi de birincisine bağlı olarak Osmanlı'ninkinden tamamen farklı bir siyasal (ulusal) kimlik inşa etme girişimine esas teşkil etmesidir. Sınırların oluşumundaki ana bileşeni din olan Osmanlı'nın aksine; Kemalist ulus inşa projesinde din, ulusal amaçların pekiştirilmesi için hiçbir zaman yasal bir vasıf kazanmamış, ancak Ahmet Yıldız'ın dediği gibi 'pratik mülâhazaların bir türevi olarak tezahür etmiştir.' Bu bölümde ayrıca, vatana cinsiyet atfedilmesi konusu özellikle dikkate değerdir. Sınırlar, tarih boyunca ulus-devletlerin egemenliğinin ve 'şerefının' sembolleri olarak yansıtılmışlardır. Bu açıdan devlet sınırlarına yönelik yıkıcı bir faaliyet, onun egemenliğine ve şerefine halel getireceğinden en üst düzeyde korunmalıdırlar. Bu anlayış, Türkiye Cumhuriyeti toprakları bağlamında cinsiyetçi bir söylem hâlini almıştır: "Hudut, namustur." Yani ulusal topraklar, namusu korunması gereken bir kadın olarak tahayyül edilir. Bu durum, sınırların mitleştirilmesi, korunması ve uğruna kolaylıkla can verilebilmesi için ulus-devlet tarafından kullanılan en güçlü silahlardan birisidir.

Dördüncü bölümde Tekin, bu çalışmanın alan araştırmasının yapıldığı sınır bölgesinin geçmişine bakmak suretiyle Türkiye-Irak sınırının belirlenmesinde rol oynayan dinamikler

üzerinde durmaktadır. Erken cumhuriyet döneminde Türkiye'nin İngiltere ve BM ile uzun tartışmalarından sonra Musul'u Irak'a bırakması, karşılığında Hakkâri'yi 'anavatana' katması ve bu süreçte Hakkâri'deki Nasturilerin bölgeden sürülmeleri yine uzun uzadıya anlatılmaktadır. Sınırın güvenliği ve homojenleştirilmesi adına daha yakın 'öteki' olarak Kürtler, daha uzak 'öteki' olarak görülen Nasturilere tercih edilmiştir. Bu süreçte sınır bölgesinin ana eyleyenleri olarak aşiretlerin durumu çok önemli bir yer tutmaktadır. Ulustan öte soy bağına göre şekillenen aşiretlerin yaşam koşulları ve mekânları, sınırların yeniden çizilme sürecinden birincil derecede etkilenmişlerdir. Buradaki söz konusu mesele, etnik unsurların ve devlet sınırlarının birbiriyile çakışmadığı ve çakışmasının da mümkün olmadığı durumlarda dayatılan keyfi sınırların açık bir göstergesidir. Bu sınırların belirlenmesinde akraba halkların ve aşiretlerin ilişkileri görmezden gelinmiştir. Keyfi hatlarla soy birliği ile kurulan aşiretler ve dinî cemaatler birbirlerinden koparılmışlardır. Keza Türkiye-Irak sınırı göz önüne alındığında Batılı güçler tarafından başlatılan tartışmalar ve varılan sonuçlar, Tekin'e göre teritoryal sınırların emperyal çıkarlara uydurulmasına dayanmaktadır. Fakat Tekin, haklı olarak sınır bölgelerindeki aşiretlerin ve cemaatlerin soy bağlılıklarına ve ilişkilerine bakılmaksızın Kemalist rejim ve emperyal güçler tarafından kurban edildiğini söylerken, benzer yok sayılmaların Osmanlı döneminde de yaşandığına referans vermemiştir. Yazarın Osmanlı ile Safevi (İran) devletleri arasında imzalanan ve bugünkü Türkiye-İran hattını büyük ölçüde belirleyen Kasr-ı Şirin antlaşması (1639) ile, ki bu antlaşma egemen güçlere teritoryal egemenlik hakkı tanıyan Westfalya Antlaşması'ndan yalnızca 9 yıl önce imzalanmıştır, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın ikiye bölünmesi, o coğrafyada yaşayan hakların aralarına sınır örülmesi üzerine de birkaç kelâm etmesi beklenirdi. Kürt coğrafyasında yaşayan hakların arasına örülen belki de tarihteki ilk devlet sınırlarından biri olan bu sınırlara yoğunlaşılması temel bir eksikliklerdir. Biliyoruz ki, o dönemde de aşiretlerin ve de cemaatlerin ortak yaşam alanlarından ve aidiyetlerinden öte, devletlerin çıkarları etkili olmuştur.

Beşinci ve son bölümde Tekin, bir sınır şehri olan Hakkâri'nin sosyal, kültürel ve ekonomik boyutları üzerinde durmuştur. Özellikle geçmişte sınırın karşı tarafı ile ne tür sosyoekonomik ve kültürel ilişkilerin kurulduğu ve zamanla bu ilişkilerin nasıl değişip kesintiye uğradığına Hakkâri'nin bir sınır mıntıkası olan Derecik mıntıkasına ve orada yaşayan Gerdi aşiretinin sınırla olan ilişkilerine odaklanmıştır. Bu bölüme Hakkâri yöresi ve civarının temel karakteristikleri ile başlayan Tekin, sonradan detaylı olarak bölgedeki aşiretlerden ve bölgenin iktisadî durumundan söz etmektedir. Özellikle sınır bölgelerinin bir tehdit alanı olmalarının yanında, kaçakçılıktan ötürü birer fırsat-kazanç kapısı oldukları da dile getirilmiştir. Bu bağlamda kaçakçılık, tipik bir sınır faaliyetidir. En nihayetinde Türkiye, Irak ve Suriye Kürtlerini birbirinden ayıran bu 'millî' sınırlar, Kürtler arasındaki 'normal' ekonomik faaliyetleri, yasadışı bir faaliyete, kaçakçılığa dönüştürmüştür. Bu durum aynı zamanda, aynı aşirete mensup bireyleri farklı ulus-devlet sınırlarında yaşamaya mecbur bırakmıştır. Aynı dili konuşan, aynı kıyafeti giyen, hatta aynı ana-babadan doğan insanların arasına örülen bu 'yapay' sınırlar, insan odaklı olmaktan çok uzaktır. Ferhat Tekin, bu son kısımda bir korucu mıntıkası olan Derecik (Rubarok) köyü ve burada yaşayan Gerdi aşireti üzerinden, bölge insanlarının sınırla ve sınırın öte tarafıyla deneyimlerine, sınıra dair düşüncelerine odaklanmıştır. Burada kanaatimce en önemli eksiklik, Tekin'in seçtiği sahanın kitabın başından itibaren özellikle belirttiği sınırın dışlayıcı-ötekileştirici özelliklerini barındırmıyor olmasıdır. Sınırdaki öznelerin sınırla girdikleri ilişkilerinin zayıflığı da bunu göstermektedir.

Filî olarak olumsuz manada ötekileştirmeye maruz kalmayan eyleyenlerin durumunu sınırdakilerin hâkim güçlerle olan iyi ilişkilerine bağlıyor olsa da, kitabın başından itibaren dile getirdiklerinin pratiğini görmek istiyor okur. Özellikle sınıra ve sınırın öte tarafındaki aşiret mensuplarına dair düşünceler dile getirilmiş olsa da, elle tutulur, fiziki bir engel olarak sınırların insan hayatını nasıl etkilediğine dair somut yaşanmışlıklara tanık olmuyoruz. Bu bağlamda özellikle sınırın yıkıcı, yaralayıcı ve öldürücü deneyimlerini içermiyor olması, kitabın temel eksikliği gibi durmaktadır. Tabi, kendisinin de dile getirdiği gibi Derecik mıntikasının koruculardan oluşmuş olması, devlet nezdinden bu aşiret mensuplarının 'makbul vatandaş' olarak görülmeleri, onların sınır deneyimlerini diğer yörelerdeki insanların sınır deneyimlerinden farklılaştırmaktadır. Bu durumda sınır, Derecikli Gerdi'ler için geçilebilir ve karşı taraf çok kolay ulaşılabilir konumdadır. Dolayısı ile kitabın birçok yerinde üzerinde durulan ötekileştirici, sınırlayıcı engellere rastlamamaktayız. Tekin'in de belirttiği gibi, örneğin yine Hakkâri yöresindeki Çukurca'da, sınır hattındaki Kürtlerin 'makbul' görülmemeleri dolayısı ile sınırla olan imtihanları çok daha şiddetli ve engelleyicidir. Bir Gerdi mensubu Derecik'ten Irak Kürt Bölgesi'ne, akrabasının yanına hiçbir sorunla karşılaşmadan gidebiliyorken, aynı durumda Çukurcalı başka bir Kürt bu kolaylıktan faydalanamamaktadır. Bu durum, Tekin'in de belirttiği gibi sınırın Türkiye tarafındaki Gerdi'lerin bir tehdit olarak görülmemelerinden ve bu durumun doğal bir sonucu olarak da ulus-devlet sınırlarının şiddetli yüzü ile tanışmamış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak Tekin'in saha çalışmasını yaptığı Derecik örneği üzerinden tanık olamasak da, sınırın, sınır insanları tarafından resmî ya da devletçi bakış açısından çok daha farklı bir şekilde algılanıyor olması onu, dinamik ve engelleyici bir unsur olarak karşımıza çıkarmaktadır. Başka bir deyişle sınır, burada sınır insanları ve devlet için aynı anlama gelmemektedir. Birincisi için sınır, içinde bulunulan sosyal, kültürel ve ekonomik uzamsal bütünü parçalayan bir anlam taşıırken; ikincisi için egemenliğin ve güvenliğin işareti görevindedir. Yine ulus-devlet için sınır, uğruna canların feda edilebileceği bir alan olarak görülürken, sınırdaki yaşayanlar için var olabilme kavgasının verildiği alanlar anlamı taşımaktadır.

Kaynakça:

- Giddens, A. (2008). *Ulus, Devlet ve Şiddet*. (C. Atay, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Anderson, B. (2007). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, M. (1996) *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*. Oxford: Polity Press.
- Donnan, H. ve Wilson, T. (2002). *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*. (Z. Yaş, Çev.) Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Delaney, D. (2005). *Territory: A Short Introduction*. Malden: Blackwell Publishing.
- Bauman, Z. (2009). *Sosyolojik Düşünmek*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Migdal, J. S. (2004). *Mental Maps and Virtual Checkpoints: Struggles to Construct and Maintain State and Social Boundaries* (s. 3-23). Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1991). Governmentality. G. Burchell, C. Gordon ve P. Miller (Ed.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* içinde (s. 87-104). Chicago: University of Chicago Press.
- Yıldız, A. (2001). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, F. (2004). *Sınırın Soyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları*. İstanbul: Açılım Kitap.